

การเดินทางกลับสู่รกราก วัฒนธรรม และบ้านเกิดในงานกวีนิพนธ์ *เพลงแม่่น้ำ*
ของ โขงรัก คำไพโรจน์

The Return to the Domicile, Culture, and Homeland in Pleng Mae Nam

Poetry of Khongrak Khampairoj

จิราภรณ์ อัจฉริยะประสิทธิ์*

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาการนำเสนอตัวตนของกวีผ่านการเดินทางกลับสู่รกราก วัฒนธรรม และบ้านเกิดในกวีนิพนธ์เรื่อง *เพลงแม่่น้ำ* ของ โขงรัก คำไพโรจน์ จากการศึกษาพบว่า กวีนำเสนอประสบการณ์ส่วนตัวและประสบการณ์ร่วมทางสังคมมาถ่ายทอดในรูปแบบกวีนิพนธ์เพื่อบอกเล่าชีวประวัติของตนและคนกลุ่มน้ำโขง กวีร้อยเรียงความทรงจำในแต่ละช่วงชีวิต แล้วนำมาปะติดปะต่อ จัดเรียง และก่อรูปให้เป็นโครงเรื่องที่เกี่ยวพันสานต่อกันทั้งเรื่อง ในภาคต้นน้ำซึ่งเป็นเนื้อหาส่วนแรก กวีนำเสนอสายสัมพันธ์ระหว่างกวีกับพ่อผู้อยู่ในฐานะผู้สร้างตัวตนและบ่อเพาะรากเหง้าทางวัฒนธรรมคนกลุ่มน้ำโขง ภาคกลางน้ำซึ่งเป็นเนื้อส่วนที่สอง กวีสื่อให้เห็นความผันผวนของชีวิต การออกมาหางานในเมือง และการจากบ้านเกิดเมืองนอนที่มีผลกระทบต่อชีวิตและตัวตน การจากบ้านเกิดอันเป็นรกรากที่ช่วยก่อรูปตัวตนของกวี ทำให้กวีต้องหวนกลับไปรำลึกถึงมาตุภูมิหรือแผ่นดินแม่ และร้อยเรียงความผูกพันกับมารดาในฐานะผู้ให้กำเนิดและผู้หล่อเลี้ยงจิตวิญญาณ เพื่อลดทอนความรู้สึกแปลกแยกและรักษาตัวตนไว้ซึ่งปรากฏในภาคปลายน้ำอันเป็นภาคสุดท้ายของเรื่อง จากเนื้อหาทั้ง 3 ภาคทำให้เห็นว่าตัวตนของกวีผูกติดอยู่กับรากเหง้าครอบครัวและวัฒนธรรมริมฝั่งโขงซึ่งเป็นดินแดนบ้านเกิดอย่างแยกกันไม่ออก ทั้งนี้เป็นผลจากความเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคมและวัฒนธรรมและประสบการณ์การจากบ้านเกิดไปยังที่ต่าง ๆ

คำสำคัญ: รกราก, รากเหง้า, ตัวตน, มาตุภูมิ, บ้านเกิด

Abstract

This article aims to study the poetic identity in the poetry titled Pleng Mae Nam of Khongrak Khampairoj. From the study, it is found that the poet tells the life experiences through the form of autobiographical poetry by reviving memories in each life span, and then patch,

*อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

arrange, and form it into the structure of the story that is related to the whole story. In the first part which is the upstream sector, the poet presented the relationship between the poet and the father as the creator of the identity and the cultural lineage. For the central water section, the poet presented the volatility of life, finding work in the city, and being in the diaspora condition. Being in the diaspora condition makes the poet called back the memory to the maternal city or motherland, and recalled his memory about the relationship with mother as the birth giver as well as life and spirit nourisher in order to reduce the feeling of being different, and maintain oneself, and it is appeared in the downstream sector, which is the final part of the story. According to the contents from 3 sectors, it can be seen that the identity of the poet is tied to the lineage, family, and culture along the banks of the Mekong, the home country which cannot be separated. This is due to changes in social and cultural context as well as the experience of the diaspora.

Keywords: domicile, lineage, identity, maternal city, homeland

บทนำ : ภูมิหลังผู้แต่งและวิธีการประพันธ์

เพลงแม่น้ำ เป็นหนึ่งในงานกวีนิพนธ์ที่ผ่านเข้ารอบสุดท้ายรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน (ซีไรต์) ปี 2559 เขียนโดย โขงรัก คำไพโรจน์ หรือนามจริง ไพโรจน์ อินทชัย กวีชาวหนองคาย ผู้ถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตริมฝั่งโขงที่ผูกพันอยู่กับสายน้ำ วัฒนธรรมและผู้คน เนื้อหาแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ภาคต้นน้ำ: เพลงของพ่อ ภาคกลางน้ำ: เพลงบ้าน เพลงเมือง และภาคปลายน้ำ: เพลงแม่น้ำ ในภาคต้นน้ำ กวีเล่าถึงแผ่นดินเกิดผ่านการย้อนรำลึกชีวิตในวัยเยาว์ ที่ผูกพันกับพ่อ ภาคกลางน้ำ เป็นเรื่องราวชีวิตวัยหนุ่มที่เดินทางจากชนบทสู่เมืองหลวง การสร้างครอบครัว และชีวิตพลัดถิ่น ส่วนในภาคปลายน้ำ กวีได้เล่าย้อนกลับมาสู่มาตุภูมิซึ่งเป็นพื้นที่แห่งจิตวิญญาณเพื่อเยียวยาจิตใจและทบทวนชีวิตและตัวตน

ใน เพลงแม่น้ำ กวีถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตของตนคล้ายกับเป็นเรื่องเล่าเชิงอัตชีวประวัติ โดยเลือกนำเสนอผ่านรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกลอน ซึ่งต่างจากเรื่องเล่าอัตชีวประวัติทั่วไปที่มักเล่าด้วยรูปแบบร้อยแก้ว การใช้งานกวีนิพนธ์นำเสนอเรื่องราวชีวิตช่วยให้กวีสามารถทบทวนอัตลักษณ์ผ่านการร้อยฟื้นความทรงจำวัยเยาว์ สามารถแทรกขนบธรรมเนียมประเพณี บทร้อง สำนวนภาษาท้องถิ่น ตลอดจนเรื่องเล่าหรือตำนาน และยังเปิดโอกาสให้กวีและผู้อ่านสามารถขยายความคิดต่อไปได้ด้วยสำนวนภาษาร้อยกรองอันทรงพลัง

สำหรับโขงรัก งานกวีนิพนธ์เป็นเสมือนพี่น้องฝาแฝดที่เขาใช้ถ่ายทอดประสบการณ์และความคิด ในหน้าคำนำสำนักพิมพ์ กล่าวถึงการใช้รูปแบบกวีนิพนธ์ในการเขียนงานของโขงรักไว้อย่างน่าสนใจว่า “ เพลงแม่น้ำ ’ กวีนิพนธ์เล่มล่าสุดของโขงรัก คำไพโรจน์ กวีหนุ่มจากเมือง

หนองคาย ผู้ใช้ชีวิตผูกติดกับกวีนิพนธ์ ประหนึ่งแผ่นดินร่วมฝ่า” (บรรจง บุรินประโคน, 2559, หน้า คำนำสำนักพิมพ์) คำกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นความสำคัญของงานกวีนิพนธ์ที่เป็นดังอีกตัวตนหนึ่งของกวี พื้นที่กวีนิพนธ์เป็นเหมือนพื้นที่ทางจิตวิญญาณที่ช่วยให้กวีนำเสนอประสบการณ์ชีวิต อารมณ์ความรู้สึกไปพร้อมกับเรื่องราวของสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างลุ่มลึกและเป็นเนื้อเดียวกัน

ใน เพลงแม่น้ำ กวีร้อยพื้นความทรงจำที่กระจัดกระจายและรวบรวม ตัดต่อ จัดเรียงใหม่ ให้เป็นเรื่องราว โดยถ่ายทอดประสบการณ์ของตนตามมุมมองทั้งแบบต่อเนื่องและแยกไปตาม อารมณ์ ดังที่ โจงรักให้สัมภาษณ์ไว้ว่า “การเล่าเรื่องในเพลงแม่น้ำ การเล่าถูกวางฉีกแนวแต่ละ ชิ้นงานให้หลากหลายอาจมีบางชิ้นต่อเนื่องกันแต่มีมุมมองต่างกันแยกไปตามอารมณ์ของแต่ละ ชิ้นงานที่ต้องการนำเสนอแต่ละบทก็เหมือนจิ๊กซอว์ตัวเล็ก ๆ ที่ต่างทำหน้าที่จนพอมารประกอบกัน เสร็จก็เห็น โครงสร้างโดยรวมชัดเจน” (นกขุนทอง, สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2559) คำกล่าวของ โจงรัก สื่อให้เห็นการใช้กวีนิพนธ์เป็นที่รวบรวมความทรงจำที่กระจัดกระจายและตกแต่งให้เป็นรูป เป็นร่างที่ชัดเจน ความสำคัญของการก่อรูปความทรงจำเช่นนี้ ช่วยให้กวีดำรงตัวตนและจิต วิญญาณในสถานะที่ตนต้องจากบ้านไป ไม่สามารถสานต่อหรือมีปฏิสัมพันธ์กับครอบครัวและ บ้านเกิดของตนได้ตามปกติ นอกจากนี้ ยังสื่อให้เห็นตัวตนที่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์เฉพาะที่กวี ประสบ โดยเป็นตัวตนที่สร้างขึ้นภายใต้บริบทพลัดถิ่นและการเดินทางจากบ้าน ซึ่งในด้านหนึ่ง อาจดูเหมือนว่า ทำให้ตัวตนถูกลดทอดเนื่องจากการเข้าไปสู่วัฒนธรรมใหม่สังคมใหม่ อย่างไรก็ดี ในอีกด้านหนึ่ง บริบทของการพลัดถิ่นเป็นโอกาสให้ได้สร้างตัวตนขึ้นมาใหม่ด้วยการร้อยพื้นความทรงจำเกี่ยวกับครอบครัวและบ้าน ในที่นี้ อาจกล่าวได้ว่า พื้นที่พลัดถิ่นเป็นดัง พื้นที่รอยต่อหรือพรมแดนที่มีความเคลื่อนไหว มีความหมายหลากหลาย สามารถกดทับและผลิต สร้างตัวตนไปพร้อมกันได้

กวีนิพนธ์เล่มนี้ ไม่ได้บรรยายเพียงความรู้สึกนึกคิดหรือมุมมองที่กวีมีต่อผู้คนและสังคม เท่านั้น หากแต่ยังแทรกงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณา อาทิ วิถีชีวิตท้องถิ่น เรื่องเล่า ขนบธรรมเนียมประเพณี ตำนาน นิทานหรือเรื่องเล่ามุขปาฐะในพื้นที่ถิ่นของตนแทรกลงไปด้วย ซึ่งสื่อให้เห็นความจำเป็นของกวีที่ต้องกลับไปสำรวจรากเหง้าและวัฒนธรรมภายใต้บริบทพลัด ถิ่นที่ทำให้ตัวตนสั่นคลอน กวีนิพนธ์เล่มนี้เป็นเรื่องเล่าชีวประวัติของกวีที่สัมพันธ์กับบริบททาง สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ บ้านและชุมชนซึ่งผูกติดอยู่กับตัวตนของกวี และได้นำเสนอภาพ แทนเรื่องราวของกวีและชุมชนริมฝั่งโขงไปพร้อมกัน ดังที่ ยุคติ มุกดาวิจิตร กล่าวถึงการเขียนงาน ทางชาติพันธุ์วรรณาไว้ว่างานเขียนประเภทวัฒนธรรมชุมชนไม่ได้ให้ภาพวัฒนธรรมอย่าง ตรงไปตรงมา หากแต่อยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองและประวัติศาสตร์ (ดู ยุคติ มุกดาวิจิตร,

2548: 1-10) ซึ่งสื่อให้เห็นว่าบริบททางสังคมและวัฒนธรรมหรือประสบการณ์เฉพาะมีอิทธิพลต่อการนำเสนอตัวตนและชุมชน

เพลงแม่น้ำ นำเสนอประเด็นเรื่องการพลัดถิ่นไว้อย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะในภาคกลางน้ำ ซึ่งสอดคล้องกับชีวิตของกวีที่เป็นคนพลัดถิ่น บรรจง บุรินประโคน ซึ่งเป็นบรรณาธิการกล่าวถึงความเป็นคนพลัดถิ่นของโจงรักว่า โจงรักเป็นคนหลายพื้นที่และเป็นคนพลัดถิ่นด้วย “เขามีพื้นที่ทำงานและการงานอันหลากหลาย เป็นคนพลัดถิ่นด้วย” (บรรจง บุรินประโคน, 2559, หน้าคำนำสำนักพิมพ์) คำกล่าวของบรรณาธิการสื่อให้เห็นว่า กวีต้องเดินทางไปทำงานที่โน้นที่นี้อยู่ตลอดเวลาจนคล้ายกับเป็นคนพลัดถิ่น ในสภาวะการณ์ดังกล่าวทำให้กวีไม่สามารถมีปฏิสัมพันธ์กับบ้านเกิดและครอบครัวได้อย่างต่อเนื่อง ประกอบกับการพลัดถิ่นอาจทำให้ต้องเผชิญกับวัฒนธรรม สังคมและผู้คนที่แตกต่าง ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อจิตใจและการตระหนักรับรู้ถึงตัวตน การรื้อฟื้นความทรงจำวัยเยาว์ เรื่องราวของพ่อกับแม่ เรื่องบ้านเกิดและงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนาช่วยลดทอนความรู้สึกไร้ตัวตนและเชื่อมโยงตนเองกับครอบครัวอีกครั้ง *เพลงแม่น้ำ* จึงถูกสร้างสรรค์โดยการดึงเอาประสบการณ์และความทรงจำเกี่ยวกับบรรพบุรุษและบ้านเกิดมาเขียนเข้าไว้ด้วยกัน

การเป็นคนพลัดถิ่นทำให้กวีจำเป็นต้องกลับไปรื้อฟื้นความทรงจำเกี่ยวกับบ้าน เป็นที่น่าสังเกตว่า ประเด็นเรื่องบ้านในบริบทของคนพลัดถิ่น สื่อให้เห็นความหมาย 2 ลักษณะ ได้แก่ ความปรารถนาในความจริงแท้ (authentic) ของบ้าน ทั้งในอดีตและในอนาคต กับการตระหนักถึงความไม่จริงแท้ (inauthenticity) ของบ้านหรือบ้านที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ได้ตลอด (ดู George, 1999: 175) หรือในความหมายที่วิลเลียม ซาฟราน (William Safran) กล่าวไว้คล้ายกันว่า คนพลัดถิ่นคือคนที่ถือว่ามาตุภูมิคือบ้านที่แท้หรือบ้านในอุดมคติ และเป็นสถานที่ที่ต้องการกลับไป (ดู William Safran อ้างใน ฐิรุฒธิ เสนาคำ, 2547: 200-208, อ้างใน บาหยัน อิมสำราญ, 2552: 44) ใน *เพลงแม่น้ำ* กวีสื่อความหมายของบ้านที่ไม่ใช่แค่เรื่องทางกายภาพ โครงสร้างหรือประโยชน์ใช้สอย หากแต่เป็นบ้านทางความคิดจิตใจที่ถูกสร้างขึ้นขณะจากบ้านไปทำงานยังที่ต่าง ๆ โดยบ้านที่ปรากฏสะท้อนความหมายของครอบครัว และบ้านที่หมายถึงบ้านเกิด อันเป็นแหล่งก่อรูปตัวตนทางสังคมและวัฒนธรรมริมฝั่งโขงของกวี การสื่อความหมายของบ้านเช่นนี้สะท้อนให้เห็นการสร้างบ้านผ่านจินตนาการและความไม่จริงแท้ของบ้าน โดยเป็นบ้านที่ถูกสร้างขึ้นผ่านบริบทและมีความสำคัญต่อตัวตนของกวี เนื่องจากบ้านคือรกรากและพื้นที่สร้างตัวตนของกวี ในที่นี้ บ้านคือพื้นที่ที่กวีต้องการกลับไป

แนวคิดสำคัญของ *เพลงแม่น้ำ* คือการนำเสนอเรื่องราวชีวิตของกวีที่ผูกพันอยู่กับครอบครัว วัฒนธรรมและแผ่นดินเกิด ดังที่โจงรักให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับในการเขียนงานกวีนิพนธ์เล่มนี้ว่า

เริ่มแรกเกิดจากความสอดคล้องกับชื่อลูกสาว ที่ผมตั้งชื่อให้ว่า เพลงวาริน และอีกอย่างด้วยความผูกพันกับวิถีริมฝั่งโขง ได้ฟังเรื่องเล่า ตำนาน ความเชื่อ ภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี ความเปลี่ยนแปลงแต่ละยุคสมัยเมื่อเดินทางไปมาระหว่างเมืองและบ้าน จึงเขียนงานเก็บไว้และมานั่งขบคิดถึงคำว่าเพลงของพ่อ แต่จะอย่างไรให้มีท่วงทำนองการเขียนอ่อนโยนลุ่มลึกแบบแม่” (นกขุนทอง, สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2559)

คำกล่าวข้างต้น สื่อให้เห็นว่าบริบททางสังคมและวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อประสบการณ์ การดำเนินชีวิตและการสร้างสรรค์งานเขียน โดยได้หล่อหลอมและเป็นแรงผลักดันทำให้กวีกลับมา รื้อฟื้นความทรงจำเพื่อรักษาตัวตนมิให้สูญหาย

กวีนิพนธ์สื่อให้เห็นการดำเนินเรื่องภายใต้กรอบแนวคิดแบบคู่ตรงข้ามในการนำเสนอ ประสบการณ์และรักษาตัวตนภายใต้บริบทลัดถิ่น กล่าวคือ มุมมองต่อชายในฐานะผู้สร้าง ผู้ต่อสู้อุปสรรคและวัฒนธรรม มุมมองต่อหญิงในฐานะของผู้ให้กำเนิด อารมณ์และจิตวิญญาณ ดังจะเห็นว่า กวีนึกถึงพ่อเมื่อกล่าวถึงวัฒนธรรมและการเดินทางไปมาระหว่างเมืองและบ้านซึ่งคือ ช่วงเวลาของการทำงาน การสร้างเนื้อสร้างตัวซึ่งเป็นการรับผิดชอบของฝ่ายชาย ส่วนแม่ กวีให้ความหมายในเชิงอารมณ์ความรู้สึกอันลุ่มลึก เป็นที่พิศพิงและก่อกำเนิด การดำเนินเรื่องภายใต้กรอบคู่ตรงข้ามในที่นี้อาจไม่ได้สื่อถึงการกดทับหรือส่งเสริมอำนาจให้กับฝ่ายใด หากแต่เพื่อธำรงรักษาตัวตนไว้

เพลงแม่น้ำ มีความโดดเด่นในการใช้ความเปรียบเพื่อนำเสนอแนวคิด ดังจะเห็นได้ตั้งแต่ชื่อเรื่อง กวีใช้คำว่า “เพลง” กับ “แม่น้ำ” เพื่อเปรียบเทียบประสบการณ์ชีวิตของคุณและผู้คนรอบข้าง ดังที่โจงรักให้สัมภาษณ์ว่า เพลงเป็นเหมือนท่วงทำนองชีวิตใครหลาย ๆ คน ส่วนแม่น้ำเปรียบเป็นความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ “เพลงจึงเหมือนท่วงทำนองชีวิตของใครหลาย ๆ คนที่อยู่ท่ามกลางกระแสโลกอันเชี่ยวกราก ผ่านแต่ละยุคสมัย ส่วนแม่น้ำอาจเป็นเหมือนความรู้สึกนึกคิดที่ไหลเวียนอยู่ในห้วงแห่งอารมณ์อันหลากหลาย ที่มาปฏิสัมพันธ์กับภายนอกคือบริบทของสังคม (นกขุนทอง, สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2559) การเปรียบเทียบท่วงทำนองชีวิตท่ามกลางกระแสโลกกับเพลงอาจสื่อให้เห็นว่าชีวิตคนต้องผ่านร้อนผ่านหนาวและแยกไม่ออกจากบริบททางสังคม วัฒนธรรม ส่วนการเปรียบเทียบแม่น้ำอาจสื่อให้เห็นถึงความคิดจิตใจของคนที่ต้องเผชิญหน้ากับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แปรเปลี่ยนทำให้เกิดอารมณ์อันหลากหลาย จะเห็นว่า การเปรียบเทียบของกวีดำเนินอยู่ภายใต้การปะทะประสานตัวตนของผู้คนกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม

บทกวี ชื่อว่า *เงียบยามไหล ไหวยามลึก* ในหน้าเสมือนคำนำซึ่งเป็นเหมือนบทกวีเปิดเรื่อง กวีใช้ภาพพจน์อุปลักษณ์เปรียบ “แม่น้ำ” เป็นมารดาผู้ให้กำเนิด โดยสื่อให้เห็นว่าสายน้ำ

เปรียบเสมือน “สายรก” ของมารดา ที่เกี่ยวโยงสัมพันธ์กับกวีและแผ่นดินมาตุภูมิที่มีครอบครัว และวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญ ดังบทกวีที่ว่า

แน่นิ่งในรู้สึกไหวลึกเร้น
โลดเต็นในสดับดึกหลับไหล
โค้งคจดจรดหล้าอากาศ
โยงโยกระหวัดเลี้ยวเกี่ยวสัมพันธ์
สายรกข้าน้อยฝัง...อยู่ที่นี้
ริมฝั่งโขงนทีที่อำภรรพ์
เงียบยามไหล ไหวยามลึกดึกคำบรรพ์

ขอน้อมอัญชลีวีระธาร (โขงรัก คำไพโรจน์, 2559, หน้าเสมือนคำนำ)

กวียังชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ดังกล่าวอีกครั้งจากบทกวีในภาคปลายน้ำซึ่งเป็นภาคสุดท้ายของเรื่องที่ใหญ่กล่าวถึงความผูกพันกับมารดาและครอบครัว การเปรียบเทียบแม่น้ำเป็นดังมารดาผู้ให้กำเนิดช่วยเปิดพื้นที่ให้กวีได้เข้าไปเยียวยาและรักษาจิตวิญญาณของตนไว้ แม้กวีจะเดินทางพลัดถิ่นไปที่ใด แต่สุดท้ายกลับมาสู่อ้อมกอดของมารดาและครอบครัวผู้โอบอุ้มและเยียวยา เนื้อหาในภาคปลายน้ำมักเกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึก แม้ ครอบครัวที่ผูกพันอยู่กับสายน้ำ ณ ดินแดนมาตุภูมิ ขณะเดียวกัน กวีไม่ได้แยกตัวเองออกจากความผูกพันกับบิดา ในภาคต้นน้ำ กวีเชื่อมโยงตนเองกับบิดาในฐานะที่เป็น “ราก” ทางสังคมและวัฒนธรรมริมฝั่งโขง ซึ่งสื่อให้เห็นว่าบิดาเป็นรากเหง้าของการสร้างชีวิต การเติบโตและหล่อหลอมตัวตนของกวี ดังจะเห็นว่า ในภาคต้นน้ำนำเสนอชีวิตวัยเยาว์ที่ผูกพันอยู่กับบิดา วิถีชีวิตคนริมโขงและวัฒนธรรมชุมชน กวีนิพนธ์สื่อให้เห็นความสำคัญของพ่อกับแม่ที่เกี่ยวพันกับการสร้างตัวตนของกวีอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้

จะเห็นว่า *เพลงแม่น้ำ* นำเสนอเรื่องราวชีวิตและตัวตนของกวีที่ผูกพันกับครอบครัว วัฒนธรรม และแผ่นดินเกิดอย่างน่าสนใจ บทความนี้ จะศึกษาการนำเสนอภาพชีวิตของกวีที่ผูกพันอยู่กับรกราก วัฒนธรรมและบ้านเกิด โดยจะพิจารณาว่าเนื้อหาทั้ง 3 ภาคนี้ มีส่วนสัมพันธ์กันอย่างไร กวีรื้อฟื้นความทรงจำเพื่อรักษาตัวตนอย่างไรและเพื่ออะไร อะไรเป็นปัจจัยหรือผลกระทบให้กวีต้องรื้อฟื้นความทรงจำเกี่ยวกับครอบครัวและมาตุภูมิ โดยจะศึกษาเชื่อมโยงกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

ภาคต้นน้ำ: พ่อในฐานะผู้สร้างตัวตนและรากเหง้าทางวัฒนธรรม

ภาคต้นน้ำ: เพลงของพ่อ เป็นภาคที่เล่าเรื่องราวชีวิตวัยเยาว์ของกวีที่สัมพันธ์กับพ่อ วัฒนธรรมและแผ่นดินเกิด กวีเปิดภาคต้นน้ำด้วยบทกวีที่ชื่อว่า *เพลงของพ่อ* มีเนื้อหาบอกเล่า

ชีวิตของพ่อที่มีชีวิตผูกพันอยู่กับการเกษตรและวิถีชีวิตริมฝั่งโขง กวีเล่าชีวิตของพ่ออย่างละเอียดลออโดยแทรกอารมณ์ความรู้สึกของตนลงไป รวมถึงบอกเล่าวิถีชีวิตของคนริมฝั่งโขง เครื่องญาติ ชุมชน และวัฒนธรรม ทำให้เห็นว่าผืนแผ่นดินเกิดนี้เป็นพื้นที่ก่อกำเนิดตัวตนทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของกวีที่ถ่ายทอดมาจากพ่อ ความผูกพันระหว่างกวีกับรากเหง้าไม่ใช่เฉพาะมาจากครอบครัว หากแต่มาจากบริบทรอบข้างที่กวีประสบหรือมีปฏิสัมพันธ์ ในบท *เพลงของพ่อ* ยังสื่อให้เห็นการอุปถัมภ์ “พ่อ” เป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่ผูกติดอยู่กับแผ่นดินเกิด ส่วนคำว่า “ลูก” ในที่นี้อาจสื่อถึงตัวกวีและคนในชุมชนผู้ซึ่งรับสืบทอดคุณค่าทางวัฒนธรรมของบรรพบุรุษไว้ ดังในตอนท้ายของบทที่พรรณนาว่า

เพลงของพ่อต่อเนื้อทำนองร่วม
ได้หลอมรวมลูกหลานการร้องรำ
แสดงยุคแสงท่าอารยธรรม
ให้เก็บงำเปลือยเปิดเกิดทำนอง
เพลงหัวใจของพ่อก่อให้เกิดลูก
กล่อมเพาะปลูกห่มคลุมลุ่มน้ำของ
แว่วเพลงหมอลำลู่ทุ่งปักษ์ครอง
เถาพื้ทองของพ่อก็เบิกบาน (หน้า 21)

บทกวีข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า ตัวตนของกวีและผู้คนในชุมชนถูกหลอมรวมจากวัฒนธรรมในแผ่นดินเกิด การตระหนักถึงตัวตนเช่นนี้ ทำให้กวีได้เชื่อมโยงตนเองกับสังคมบ้านเกิดและรู้สึกถึงการมีที่ปักฝังยึดเหนี่ยวจิตใจ

ในบทกวี *พ่อผู้สร้างราง* ซึ่งให้เห็นบทบาทของพ่อที่เป็นผู้สร้างตัวตนให้แก่ลูกอย่างชัดเจน กวีกล่าวถึงพ่อผู้ออกเดินทางจากบ้านเพื่อไปหาอนาคตที่ดี อย่างไรก็ตาม บทกวีสื่อให้เห็นว่าการสร้างชีวิตใหม่ไม่ได้ทำได้โดยง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนชายขอบที่เข้ามาเผชิญโชคในเมืองใหญ่ การกล่าวถึงเส้นทางชีวิตของพ่อนี้เป็นการสร้างเส้นทางชีวิตให้แก่ลูกด้วยเช่นกัน ดังบทกวีที่กล่าวว่า

อดทน อดทน และอดทน
เดินไปบนหมอนรองของรากเหง้า
เพื่อว่าการสร้างรางจะสร้างเรา
เพื่อพวกเขาทั้งหลายได้สัญจร (หน้า 23)

จากตัวอย่าง กวีได้อ่านประสบการณ์ของพ่อแล้วนำมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต บทบาทของพ่อในการสร้างรางในที่นี้เป็นการเปรียบเทียบการสร้างเส้นทางชีวิตของพ่อให้แก่ลูก และสื่อ

ให้เห็นการดำเนินรอยตามของลูก บทกวีชี้ให้เห็นวิถีชีวิตของคนชนบทที่ต้องอดทน ต่อสู้ และ
ถากถางเส้นทางชีวิตให้ลูกและครอบครัว

ในบทกวี *ยามเส้นที่พ่อสูบ* กล่าวถึงการสูบยาเส้นของพ่อ เป็นอีกบทหนึ่งที่สะท้อนภาพ
การทำงานของพ่อ โดยกวีเปรียบเทียบการสูบยาเส้นที่พ่อสูบมานานกับการทำงานหนักมาอย่าง
ยาวนานของพ่อ การรื้อฟื้นความทรงจำเรื่องการสูบยาของพ่อทำให้เห็นร่องรอยการทำงานของ
พ่อที่อุทิศตนเพื่อครอบครัว เช่นเดียวกับในบทที่ชื่อว่า *ตำนานเดือน* ที่กวีรื้อฟื้นความทรงจำ
เกี่ยวกับพ่อเมื่อคราวออกเรือหาปลาบึกในแม่น้ำโขง พ่อที่ต้องอดทนต่อสภาพภูมิอากาศและ
อุปสรรคต่าง ๆ เพื่อปากท้องของครอบครัว ในบทนี้ กวีพรรณนาภาพวิถีการหาปลาของพ่อโดย
สื่อให้เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น ไปพร้อมกับความวิตกกังวลว่าจะมีใครสานต่อหรือไม่

บทกวีในภาคนี้ส่วนใหญ่เป็นการรื้อฟื้นความจำตรงเกี่ยวกับพ่อพร้อมก็นำเสนอวิถีชีวิต
และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่กวีและพ่อมีประสบการณ์ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นบท *พ่อผู้สร้างราง* ที่กวี
กล่าวถึงเพลงขวัญข้าว อันเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยบทกวีพรรณนาถึงพ่อร้องเพลงขวัญข้าวเมื่อ
ต้องเผชิญกับการปลัดถิ่น บทกวี *ไซที่พ่อสาน* ที่เปรียบเทียบชีวิตของพ่อที่สู้นทนทำงานและสร้าง
แนวทางชีวิตให้กับลูกกับไซที่พ่อสานที่พ่อต้องสานที่ละเส้น ซึ่งสื่อให้เห็นว่า ชีวิตไม่ได้ดำเนิน
โดยง่าย อาจต้องพบกับอุปสรรคและความยากลำบากดังรอยแผลที่นิ้วของพ่อที่สานไซ ในบทนี้
กวีกล่าวถึงการไหว้เทพไท้ ไหว้ผีนา ผีปู่ย่า เพื่อขอให้ได้ปลามารับประทาน สื่อให้เห็นบทบาท
ของความเชื่อท้องถิ่นที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คน ดังตัวอย่างที่ว่า

เด็กชายสะพายซ่องมองผู้พ่อ
ละเอียคลอออกทุกวิถีพ่อถักถั้ว
ด้วยมณีจินดาคลมมตร์ัญจวน
เทพไท้โปรดมอบนวลขบวนปลา
“ไหว้ผีนา ลูกขอแค่พอกิน
หากได้ยื่นถึงหูผีปู่-ย่า
ห้วยอย่าห้ามบึงและหนองอย่าซ่องตา
โปรดปล่อยฝูงมัจจามาสู่ไซ” (หน้า 61)

หรือในบท *รักลอบ* ที่กล่าวถึงเครื่องมือเครื่องมือในการทำมาหากิน อันเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น
อย่างหนึ่ง ในบทนี้ กวีกล่าวถึงเครื่องดักที่เรียกว่า ลอบ ซึ่งใช้ดักปลา กวีรำลึกถึงการสานลอบ
ของพ่ออย่างละเอียดลออและทำให้เข้าใจบทบาทของพ่อและชีวิตคนที่ต้องทำมาหากิน ซึ่งไม่ต่าง
จากกวีในตอนนี้

เป็นที่น่าสังเกตว่า บทกวีในภาคต้นน้ำนี้ มักเกี่ยวกับพ่อและวิถีชีวิตของคนริมน้ำโขง
ดังจะเห็นว่า กวีหยิบยกเรื่องการหาปลาและการทำเครื่องมือที่ใช้หาปลามากกล่าวไว้หลายบท ไม่ว่า

จะเป็นบท *ไซที่พ่อसान รักลอบ ซากอวนสนทนา การหลับไหลของลูกอวน* หรือ *ปลาบึกตัวสุดท้าย* อย่างไรก็ดี การกล่าวถึงการหาปลาหรือเครื่องมืออื่น ดูเหมือนจะเป็นเพียงช่องทางในการนำเสนอความคิดและความผูกพันระหว่างพ่อลูก ดังจะเห็นว่า ทุกบทนำเสนอความคิด คำสอน หรือแนวทางการใช้ชีวิตที่เกิดมาจากการอ่านประสบการณ์ของลูกที่มีร่วมกับพ่อทุกบท

ในบท *ซากอวนสนทนา* เป็นบทที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของพ่อในการหาปลาในแม่น้ำโขง กวีใช้บุคลาธิษฐานให้อวนสนทนากันเพื่อสื่อให้เห็นภาพชีวิตของพ่อในการหาปลา และนำเสนอประสบการณ์ร่วมระหว่างกวีกับพ่อ บทนี้สะท้อนให้เห็นสื่อให้เห็นสังคมของพ่อมีเพื่อนฝูงที่คอยช่วยเหลือกัน เช่นเดียวกับบท *หลับไหลของลูกอวน* ที่ดูเหมือนจะเป็นบทที่ต่อเนื่องจากบท *ซากอวนสนทนา* บทนี้ ยังคงนำเสนอให้เห็นสายสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับลูกผ่านวิถีชีวิตประจำวัน อย่างไรก็ดี บทนี้ต่างจากบท *ซากอวนสนทนา* ตรงที่เน้นนำเสนอคำสอนของพ่อ ความเข้าใจชีวิตและสื่อให้เห็นว่าพ่อคือที่หลบภัยและพักพิงยามลูกเหนื่อยล้า ดังในบทกวีที่กล่าวเน้นย้ำว่า

นอนเสียเถิดลูกนอนเสียตอนนี้
 ขดตัวแล้วหลีกหนีพร้อมหลับไหล
 แว่วเสียงแม่น้ำเหงาเริ่มเข้าใจ
 กับการพราวจากไปของลูกอวน (หน้า 68)

จากตัวอย่าง สื่อให้เห็นน้ำเสียงอันอ่อนโยนของพ่อที่ต้องการให้ลูกหลีกหนี ในที่นี้คือการหลีกหนีจากสังคมที่วุ่นวาย การรื้อฟื้นความทรงจำนี้ ช่วยให้กวีได้เยียวยาตนเอง ผ่านการสื่อสารกับพ่อทางจินตนาการอย่างเข้าอกเข้าใจ

ในบท *ปลาบึกตัวสุดท้าย* กวีรื้อฟื้นความผูกพันกับพ่อผ่านการพรรณนาถึงปลาบึก โดยกวีไม่ได้นำเสนอให้เห็นการล่าปลาบึก หากแต่นำเสนอการแลกเปลี่ยนสนทนาระหว่างพ่อกับลูกเกี่ยวกับปลาบึกและความผูกพันกับสายน้ำโขง การรำลึกถึงดังกล่าวไม่เพียงได้รื้อฟื้นเรื่องราวของพ่อ แต่ยังสามารถทำให้เกิดจิตสำนึกทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมจากวิถีชีวิตคนริมโขง ดังจะเห็นว่ากวีกล่าวว่าตนเองเป็นลูกของแม่น้ำโขง “เราคือลูกแม่ของ...จากหนองคาย” (หน้า 74) จะเห็นว่ากวีเปรียบแม่น้ำให้ราวกับเป็นสิ่งมีชีวิตในที่นี้ คือ แม่ ผู้คอยหล่อเลี้ยงทุกชีวิตริมฝั่งโขง การเปรียบเทียบดังกล่าวเพื่อให้กวีได้ตระหนักได้ถึงรากเหง้าของตนและรักษาตัวตนไว้

บท *ปลาบึกตัวสุดท้าย* นี้ กวียังแสดงความกังวลเรื่องการใช้น้ำโขงที่มนุษย์ต่างใช้ประโยชน์อย่างไม่ปราณีปราศรัย โดยกวีเปรียบเทียบปลาบึกตัวสุดท้ายกับคนที่อาศัยอยู่ริมฝั่งโขงที่เป็นคนได้รับผลกระทบจากการใช้น้ำโขงอย่างไม่คำนึงถึงสิ่งใด โดยสื่อให้เห็นภาพความเจ็บปวด ไร้การเคลื่อนไหวของเครื่องมือหาปลา ดังบทกวีที่ว่า

พ่อและเพื่อหันมองของเคยเนบ
ความเจ็บแสบถลาชกอกสหาย
ซานอวนเก่าเปล่าเปลี่ยวห้อยเดียวคาย
ส่วนเรือพายปะทะลมโถมชะตา
มองอดีตแควคุ้งเคยมุ่งมั่น
ปัจจุบันแม่น้ำลูกคล้ายถูกล่า
หรือเสียงโลกยั่วล่อพ่อคือปลา
ริมมหานทีโขงสีเทา (หน้า 75)

จากตัวอย่าง กวีแสดงความผูกพันและความเป็นห่วงเป็นใยแม่น้ำโขงผ่านสายตาและอารมณ์ความรู้สึกของคนที่ใช้ชีวิตริมโขง ซึ่งสื่อให้เห็นการผูกโยงตัวตนของกวีที่หล่อหลอมขึ้นจากครอบครัวและสังคมริมฝั่งโขงที่สัมพันธ์กับแม่น้ำโขงอย่างแนบแน่น ดังที่กวีเปรียบเทียบว่าพ่อคือปลาในแม่น้ำโขงซึ่งเป็นคนที่ถูกล่าเสียเอง การรักษาแม่น้ำโขงจึงเท่ากับเป็นการรักษาตัวตนของกวีไปพร้อมด้วย จะเห็นว่า ในบทนี้ กวียังกล่าวถึงฤดูกาลของปลาบึก ซึ่งเป็นฤดูที่ชาวบ้านไม่ออกล่า สื่อให้เห็นความพยายามรักษาตัวตนผ่านวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนริมโขง

ในภาคต้นน้ำนี้ กวีนิพนธ์สื่อให้เห็นว่าตัวตนของกวีสร้างขึ้นจากพ่อ พ่ออยู่ในฐานะผู้สร้างและให้แนวทางชีวิตกับกวี การรื้อฟื้นความทรงจำเกี่ยวกับพ่อในแง่หนึ่งนั้นเพื่อนำเสนอประสบการณ์ความผูกพันระหว่างกวีกับพ่อ แต่ในอีกแง่หนึ่งอาจเป็นการใช้ความทรงจำเยียวยาตัวตนในสถานะที่ตนเองต้องออกจากบ้าน การรำลึกถึงชีวิตของพ่อที่อุทิศตนสร้างเนื้อสร้างตัวเป็นแรงใจสำคัญให้กวีก้าวเดินไปเช่นเดียวกับพ่อ แม้ว่าจะต้องมีอุปสรรค ลำบากยากเย็นเพียงใดก็ตาม

ภาคกลางน้ำ: การเดินทางและชีวิตพลัดถิ่น

ภาคกลางน้ำ: เพลงบ้านเพลงเมือง กวีนำเสนอภาพชีวิตของคนที่ออกไปเผชิญกับโลกของบ้านเกิดเพื่อทำมาหากิน กวีใช้น้ำเสียงให้กำลังใจคนพลัดถิ่นที่ต้องออกจากบ้านไป ซึ่งคนพลัดถิ่นคนหนึ่งนั้นคือตัวกวีเองด้วย กวีเปิดภาคนี้ด้วยบท *โบกีมุญษย์* ที่สื่อให้เห็นการเดินทางออกไปทำมาหากินของผู้คน โดยให้ภาพชีวิตคนที่ต้องดิ้นรนและการออกจากบ้านเกิด

แบกหวัง ลัง ฟัน ตะวันรอน
ลาแล้วคงพุดซ้ออนบริสุทธี
ข้าวสาร ปลาไร่พาเร่งรูด
หอบความเชื่อซุดเพื่อชีวิต (หน้า 80)

การเปิดภาคด้วยเนื้อหาเช่นนี้ สื่อให้เห็นแนวคิดสำคัญของกวีนิพนธ์ในภาคกลางน้ำนี้ที่เกี่ยวกับการเดินทางและชีวิตพลัดถิ่น โดยคนที่ต้องออกเดินทางจากบ้านมาหางานทำได้นำความหวังความฝันของตนและครอบครัวออกไปด้วย ในบท *สู่อิสลาเอล* กวีนำเสนอประสบการณ์พลัดถิ่นของกวีเอง โดยไปทำงานที่ประเทศอิสลาเอล บทนี้ แม้เป็นเรื่องการพลัดถิ่น หากแต่ไม่ได้นำเสนอประสบการณ์การทำงานที่ต่างประเทสนั้น แต่กวีเน้นนำเสนอให้เห็นภาพการพลาจากครอบครัว การต่อสู้ดิ้นรน และความหวังว่าครอบครัวจะมีชีวิตที่ดีขึ้น ในบทนี้ กวีนำเสนอให้เห็นว่า การพลัดถิ่นเป็นประสบการณ์ที่ยากลำบาก และเป็นประสบการณ์ที่เริ่มต้นตั้งแต่ก่อนไป คือตั้งแต่การทำเรื่องไปใช้แรงงานที่กรมแรงงานและการเดินทางที่ยาวนาน ไม่ใช่เฉพาะตอนทำงานในต่างแดนเท่านั้น กวีให้เหตุผลของการพลัดถิ่นคือความยากจนทำให้จำเป็นต้องไปซึ่งสื่อให้เห็นการพลัดถิ่นอย่างไม่เต็มใจ กวียังนำเสนอให้เห็นด้วยว่าครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งและเป็นเหตุผลของการพลัดถิ่น เพราะคนพลัดถิ่นเดินทางเพื่อไปหาเงินของทองและสร้างครอบครัวให้มั่นคงแข็งแรง บทกวีนำเสนอให้เห็นภาพการลาจากครอบครัวที่สื่อให้เห็นความเศร้าโศกและความโดดเดี่ยว นอกจากนี้ ในบทนี้ยังนำเสนอความวิตกกังวลต่าง ๆ นานาของคนพลัดถิ่นด้วย

ในบท *หนุ่มมะเขือเทศ* เป็นอีกบทที่นำเสนอประสบการณ์พลัดถิ่นของกวีในอิสลาเอล บทนี้เล่าถึงการทำงานเก็บมะเขือเทศ และการนำเสนอภาพชีวิตของคนพลัดถิ่นขณะทำงานในต่างประเทส ซึ่งต่างจากบท *สู่อิสลาเอล* ที่นำเสนอประสบการณ์ก่อนออกเดินทาง ในบทนี้ กวีบรรยายภาพของการทำงานไปพร้อมกับการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของคนที่ต้องจากบ้านจากครอบครัวมา อารมณ์ความรู้สึกที่เด่นชัดในบทนี้คือ ความรู้สึกอ้างว้างเปล่าเปลี่ยวขณะทำงาน ณ ต่างแดน กวีชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่เยียวยาความอ้างว้างนั้นคือหารำลึกถึงคำสอนของพ่อแม่ และการคำนึงถึงบ้านและชีวิตวัยเยาว์ เหล่านี้เป็นเครื่องมือในการสร้างกำลังใจและเยียวยาจิตใจคนพลัดถิ่น

บทกวีในภาคกลางน้ำ จะเป็นการสานต่อประสบการณ์จากช่วงวัยเยาว์ที่กวีมีร่วมกับพ่อและวัฒนธรรมในแผ่นดินเกิด โดยนำเสนอประสบการณ์ชีวิตคนพลัดถิ่น ไปพร้อมกับการรำลึกความทรงจำเกี่ยวกับพ่อและรากเหง้าทางวัฒนธรรม จะเห็นว่า ในภาคกลางน้ำนี้ยังคงปรากฏเรื่องราวของพ่อและวิถีชีวิตท้องถิ่น การกล่าวถึงพ่อมักกล่าวในเชิงทบทวนแนวทางการใช้ชีวิตที่กวีเคยสัมผัสและเก็บเกี่ยวจากประสบการณ์ที่มีร่วมกับพ่อเพื่อนำมาใช้ขณะพลัดถิ่น ในบท *อวนที่พ่อลาก* ซึ่งเป็นบทที่ 2 ในภาคกลางน้ำ กวีหยิบยกเอาเรื่องการสานอวนเพื่อหาปลาของพ่อมากล่าวอีกครั้งหลังจากที่กล่าวไว้ในภาคต้นน้ำ ในบทนี้ กวีกล่าวถึงความยากลำบากของพ่อในการสานอวนไม่ต่างจากที่กล่าวไว้ในภาคแรกมากนัก หากแต่นัยยะสำคัญของกวีนิพนธ์บทนี้อยู่ที่การกล่าวถึงคำสอนของพ่อและการนำเสนอภาพการปล่อยอวนลงน้ำ ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบให้ลูกได้กล่าวเผชิญกับโลกภายนอกโดยนำคำสอนของพ่อมาเป็นพื้นฐานการใช้ชีวิต

น้ำล่องจากสูงสุดสู่จุดต่ำ
 คนล่องจากศูนย์กลางร่างที่กร้าน
 คลื่นลมพรมลำนํ้าหอมชานาญ
 ราวกับพรวงัดยลันท์หอมฟ้า-ดิน
 จึงปลดปล่อยอวนลากจากอวนลึง
 หลอมรู้สึกลู่แดกระแสนินธุ์
 พายเรือแม่ตะเคียนเวียนคลื่นชิน
 พ่อลากจินตนาการโดยสารใจ (หน้า 86)

จากตัวอย่างจะเห็นว่า การบรรยายภาพการปล่อยอวนลงน้ำสื่อให้เห็นภาพแทนชีวิตคนที่ต้องเรียนรู้และฝึกทักษะชีวิตให้เกิดความชำนาญเพื่อพร้อมรับมือกับทุกสถานการณ์ บทกวีบทนี้ทำให้เห็นสายสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับลูกและวิถีชีวิตท้องถิ่นที่ผูกโยงอย่างเป็นเนื้อเดียวกัน การหลอมรวมความรู้สึกระหว่างพ่อลูกยังสะท้อนการรับเอาวัฒนธรรมของพ่อมาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ในที่นี้ กวี พ่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นจึงแยกกันไม่ออก หรือในบท *สู่ทุ่ง* เป็นอีกบทที่กวีหยิบเอาประสบการณ์ที่มีร่วมกับพ่อนำเสนอเพื่อทบทวนแนวทางการใช้ชีวิต ในบทนี้กวีรำลึกชีวิตของพ่อและการเดินตามรอยเท้าพ่อ แม้บริบทจะเปลี่ยนแปลงหรือวันเวลาผันผ่านแต่กวียังคงเดินตามรอยของพ่อในการทำงานและการใช้ชีวิต

ในสภาวะของการพลัดถิ่น การรำลึกถึงครอบครัวและวัฒนธรรมของบ้านเกิดช่วยให้กวีสามารถก้าวพ้นจากความรู้สึกแปลกแยกและไร้ตัวตนในสังคมที่ต่างวัฒนธรรม ขณะเดียวกันก็สามารถสร้างจิตสำนึกใหม่ที่ก่อรูปมาจากการตกอยู่ในบริบทพลัดถิ่นได้ ดังจะเห็นว่า กวีสร้างจิตสำนึกที่ผูกพันอยู่กับครอบครัวและวัฒนธรรม ซึ่งจิตสำนึกดังกล่าวทำให้การมองโลกของกวีเปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังจะเห็นได้จากบท *เจ้าพระยาในดวงตาข้าพเจ้า* กวีนำเสนอมุมมองการพลัดถิ่นเปลี่ยนไปจากการนำเสนอให้เห็นความยากลำบาก ความแปลกแยกและความไร้ตัวตน มาเป็นทำให้เกิดการเรียนรู้ การต่อสู้ มิตรภาพและความหวังของผู้คน โดยกวีนำเสนอการปรับเปลี่ยนมุมมองต่อการพลัดถิ่นไปพร้อมกับการบรรยายสายน้ำเจ้าพระยา

เชิญเธอทอดสายตาอาณาจักร
 เมืองหลวงไข่อุปสรรคหรือกฤษฎา
 เมืองใจไซ้ใหม่เพื่อนอาจเปื้อนพา
 ให้เกิดภาพลวงตาเคลื่อนอารมณ์
 ริมฝั่งฝันวันอาทิตย์มีสิทธิ์วาด
 แรมนิราศอาจหัวเราะเราเหมาะสม
 พลัดถิ่นฐานมาขายแรงแบ่งระทม
 มาเถอะชมเจ้าพระยาในตาเรา (หน้า 101-102)

จากตัวอย่าง จะเห็นว่าการสร้างจิตสำนึกที่ผูกอยู่กับครอบครัวและวัฒนธรรมทำให้ตัวตนของคนพลัดถิ่นเปลี่ยนไปจากผู้ถูกกระทำหรือผู้พ่ายแพ้มาเป็นผู้กระทำหรือผู้สร้างสรรค์ ซึ่งทำให้เกิดการตระหนักถึงคุณค่าของตนเอง ทำให้เกิดกำลังใจในการสู้ชีวิตต่อไป

ในภาคกลางน้ำนี้ กวีเน้นนำเสนอประสบการณ์พลัดถิ่นและการรื้อฟื้นความผูกพันกับพ่อ โดยการพลัดถิ่นมีผลต่ออารมณ์ความรู้สึกและตัวตนของกวี ทำให้กวีต้องหวนกลับมารำลึกถึงพ่อ ผู้มีบทบาทในการก่อร่างสร้างตัวตนให้กับลูก โดยเฉพาะในการทำงานและการดำเนินชีวิต การรำลึกถึงพ่อช่วยให้กวียังคงรักษาตัวตนและเรียนรู้วิธีการใช้ชีวิตพลัดถิ่นได้

ภาคปลายน้ำ: การกลับสู่ “รก” และ “ราก” ของแผ่นดินแม่

ภาคปลายน้ำ: เพลงแม่น้ำ มีความโดดเด่นเรื่องการนำเสนอความผูกพันระหว่างกวีกับแม่ ในภาคนี้เป็นภาคที่กวีกล่าวถึงแม่อย่างชัดเจน และเป็นภาคที่ต่อเนื่องมาจากภาคกลางน้ำ โดยในภาคกลางน้ำ กวีสื่อให้เห็นการพลัดถิ่นที่ทำให้เกิดความรู้สึกเปล่าเปลี่ยวอ้างว้าง ในภาคปลายน้ำนี้ สื่อให้เห็นการกลับสู่อ้อมอกของมารดาที่เป็นผู้ในกำเนิดและผู้ก่อกมลเลี้ยงเลี้ยงดู การกลับสู่อ้อมอกของแม่เป็นการเยียวยาจิตใจลูกผู้พลัดถิ่นได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม กวีไม่ได้กล่าวถึงความผูกพันนี้โดยตรง หากแต่กล่าวโดยการรื้อฟื้นวิถีชีวิตประจำวันของแม่และการใช้อุปนิสัยเชื่อมโยงแม่กับแม่น้ำ

ในบท *ความรักผักของแม่* กวีกล่าวถึงการปลูกผักนานาพันธุ์ของแม่ โดยกวีพรรณนาถึงผักที่แม่ปลูกไปที่ละชนิดพร้อมทั้งใส่อารมณ์ความรู้สึกของตนไปด้วย อารมณ์ความรู้สึกที่เด่นชัดในบทนี้คือ ความรัก จะเห็นวกวีกล่าวถึงการปลูกข้าว โปดของแม่ที่คัดกรองเมล็ดพันธุ์จากความรัก หรือการปลูกผักกาดขาวที่ทำให้หวนรำลึกถึงความรักของหนุ่มสาวริมฝั่งแม่น้ำ

ผักกาดขาว ผักกาดหอมดอมดมรส

หมอกหนาวยอดสดใบไร่เคียงสา

ตำนานรักผักกาดสะอาดพา

ริมคงคาแห่งรักเรือนผักฟิง (หน้า 188)

จากตัวอย่างสื่อให้เห็นมุมมองที่กวีมีต่อแม่ว่าแม่คือนิยามของความรักที่ปรากฏได้หลายรูปแบบ โดยกวีนำเสนอผ่านวิถีชีวิตของแม่ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการทำอาหาร งานครัวและการเลี้ยงดูบุตร วิถีชีวิตนี้ของแม่ยังบ่มเพาะตัวตนและจิตวิญญาณความผูกพันระหว่างลูกกับแม่ด้วย ดังจะเห็นว่าในท้ายบท กวีกล่าวถึงการปลูกผักของแม่ริมแม่น้ำโขงที่ทำให้เกิดสายใยแม่ลูกผูกพันไปตลอดกาล

บนกระแสรักฝักของแม่
ริมกระแแม่ของคลองไหล
รวมกระแแม่ลูกผูกสายใย
รากและใบต่อยอดตลอดกาล (หน้า 189)

ตัวอย่างข้างต้นนี้ กวีใช้กระแแม่ น้ำ โขงที่ล่องไหล ไม่มีวันหยุดเป็นอุปลักษณ์เปรียบกับกระแสรักของแม่ที่มีต่อลูกที่จะหยั่งรากและผลิใบต่อยอดไปตลอด สื่อให้เห็นการหลอมรวมความรักและจิตวิญญาณของแม่กับลูกผ่านวิถีชีวิตในครัวเรือนของผู้เป็นแม่ที่อาศัยอยู่ริมฝั่ง โขง

ในบท *เขียนความรักฝักถึงแม่* กวีนำเสนอคล้ายกับเป็นจดหมายที่กวีเขียนถึงแม่เพื่อเล่าชีวิตของลูกในขณะที่ต้องจากบ้านไป บทนี้กล่าวถึงการปลูกฝักของแม่อีกครั้ง โดยกวีเปรียบเทียบความอดทนและใส่ใจปลูกฝักของแม่จนผลิดอกออกผลกับลูกผู้ซึ่งต้องจากบ้านเกิดและต้องอดทนเพื่อวันข้างหน้าที่ดีกว่า การรำลึกถึงแม่ผ่านการเล่าวิถีชีวิตการปลูกฝักเป็นการเยียวยาจิตใจของผู้ที่อยู่ไกลบ้าน จะเห็นว่า เมื่อกวีรำลึกถึงแม่และการปลูกฝักของแม่ ไม่เพียงเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้กับลูก หากแต่ยังเป็นการสร้างกำลังใจให้กับลูกด้วย ดังที่กวีสื่อให้เห็นว่าเมื่อแม่มาดูแลพืช ความจิตซัดได้หายไป พืชพันธุ์ก็ผลิดอกออกใบ การรื้อฟื้นความทรงจำเกี่ยวกับการปลูกฝักของแม่เป็นเหมือนน้ำที่รดจิตใจของกวีที่กำลังเหี่ยวเฉา ให้กลับมาผลิดอกออกใบอีกครั้ง

บทกวีที่สำคัญในภาคปลายน้ำที่สะท้อนความรักความผูกพันระหว่างแม่ลูกอีกบทหนึ่งคือบท *สายรกในสายน้ำ* ซึ่งเป็นบทกวีบทสุดท้ายของเรื่อง บทกวีบทนี้ตอกย้ำการหลอมรวมตัวตนและจิตวิญญาณของลูกกับแม่ โดยการเปรียบเทียบ “สายรก” กับ “สายน้ำ” ดังบทกวีที่ว่า

สายน้ำความเป็นแม่จึงแผ่กว้าง
รกจากร่างอยู่ไหนไม่เคยเห็น
เพียงรับรู้อยู่ในไหลกระเซ็น
มีลับเร้นบรรจुสายอุรา (หน้า 198-199)

จากตัวอย่างจะเห็นการพรรณนาเปรียบเทียบสายน้ำกับสายรกที่ใช้เชื่อมโยงความเป็นแม่กับลูกไว้ โดยเป็นการเชื่อมโยงกันทางจิตวิญญาณ ไม่จำเป็นต้องมองเห็นแต่สัมผัสและรับรู้ได้ด้วยใจ และดำรงอยู่ในใจตลอดเวลา แม้ว่าจะไม่ได้อยู่กับครอบครัวก็ตาม สายสัมพันธ์นี้ยังมีอิทธิพลในการนำลูกกลับคืนสู่ครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อลูกต้องออกเดินทางจากบ้าน ดังบทกวีที่ว่า

สายน้ำความเป็นลูกปลูกจากรก
ให้เวียนวกห้องหับกลับมาหา
ถึงแม่น้ำสายมนุษย์สุดสายตา
แต่ก็พารักใครให้กลับคืน

สายน้ำไม่ย้อนกลับ ลูกกลับย้อน

ความซับซ้อนในแม่แผ่ร่มริน

คู่มือมองแม่แผ่กลมกลืน

ส่งลูกคลื่นอ่อนโยนอวดโพ้นทะเล (หน้า 198-199)

จากตัวอย่างสี่ให้เห็นสายสัมพันธ์ครอบครัวที่ตัดไม่ขาด แม่ลูกจะอยู่ไกลบ้านก็ตาม บทกวีบทนี้ นำเสนอให้เห็นว่าแม่คือคนยึดเหนี่ยวจิตใจคนสำคัญและเชื่อมโยงลูกกับบ้านเกิด การรื้อฟื้นเรื่องราวของแม่ช่วยนำกลีบคลื่นสู่ครอบครัวและบ้านเกิดผ่านทางจินตนาการ และยังทำให้ลูกมีกำลังใจในการออกไปทำมาหากินยังที่ต่าง ๆ ด้วย

ในภาคปลายน้ำนี้ กวีตอกย้ำให้เห็นความผูกพันระหว่างแม่กับลูก โดยในขณะที่พ่อเป็นผู้สร้างแนวทางชีวิต แม่คือผู้โอบอุ้มและเยียวยาจิตวิญญาณของลูกในบริบทของการพลัดถิ่น ซึ่งทั้งสองส่วนดำเนินไปด้วยกัน นอกจากนี้ กวีนำเสนอความผูกพันของแม่กับลูกผ่านวิถีชีวิตของแม่ เป็นที่น่าสังเกตว่า ในภาคนี้ กวีไม่ได้เป็นผู้มีบทบาทพร้อมกับแม่เหมือนกับที่มีบทบาทพร้อมกับพ่อ หากแต่กวีเป็นคล้ายผู้เฝ้ามองวิถีชีวิตของแม่ และจัดวางแม่ไว้ในฐานะของผู้โอบอุ้มเยียวยาส่วนบทบาทในการทำงานหรือการสร้างชีวิตนั้นเป็นของพ่อ

บทสรุป

กวีนิพนธ์ทั้ง 3 ภาคใน *เพลงแม่น้ำ* นี้มีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันตั้งแต่ต้นจนจบ ในภาคต้นน้ำ กวีนำเสนอตนเองไปพร้อมกับชีวิตวัยเยาว์ที่ผูกพันกับบิดา ภาคกลางน้ำ กวีนำเสนอชีวิตที่ต้องเดินทางจากบ้านเกิดและทำให้รู้สึกโดดเดี่ยว ในภาคสุดท้าย ภาคปลายน้ำ กวีนำเสนอการกลับสู่อ้อมอกผู้ให้กำเนิดคือมารดา ครอบครัวและบ้านเกิดที่เป็นทั้ง “รก” และ “ราก” ของกวี จะเห็นว่า บทกวีในภาคต้นน้ำกับกลางน้ำสี่ให้เห็นบทบาทของพ่อในฐานะผู้ปลูกจิตสำนึกทางวัฒนธรรมและรากเหง้าที่ผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตท้องถิ่น เมื่อกวีต้องเผชิญกับชีวิตพลัดถิ่น บริบทของการจากบ้านมีผลต่ออารมณ์ความรู้สึกและตัวตนของกวี กวีอาจเกิดความรู้สึกไร้บ้าน รู้สึกแปลกแยก ดังจะเห็นว่ากวีมักพรรณนาถึงความวุ่นวายสับสนและการย้ายที่ทางอยู่ตลอด กวีนิพนธ์สี่ให้เห็นว่าการรำลึกถึงเรื่องราวของพ่อและท้องถิ่นช่วยเยียวยาอารมณ์ความรู้สึกและตัวตนที่หวั่นไหวได้

เพลงแม่น้ำ สะท้อนตัวตนของกวีที่ผูกติดอยู่กับครอบครัว วัฒนธรรมและแผ่นดินเกิดอย่างแยกกันไม่ออก ดังจะเห็นว่า บทกวีเกือบทุกบทนำเสนอเรื่องราวเหล่านี้ไปพร้อมกัน เป็นที่น่าสังเกตว่า *เพลงแม่น้ำ* นำเสนอให้เห็นว่า ครอบครัวเป็นที่ดำรงและถ่ายทอดวัฒนธรรมท้องถิ่นในแผ่นดินเกิด โดยพ่อและแม่มีบทบาทหน้าที่ในการถ่ายทอดวัฒนธรรมนั้นสู่ลูกหลาน ลูกหลานได้เรียนรู้วัฒนธรรมผ่านการทำกิจวัตรประจำวันของพ่อและแม่ การรับ-ส่งทางวัฒนธรรม

ระหว่างสมาชิกในครอบครัวเป็นการสานสายสัมพันธ์ครอบครัวและยังช่วยเยียวยาจิตใจหรือตัวตนของสมาชิกที่ต้องเดินทางจากบ้านหรือตกอยู่ในสภาวะพลัดถิ่นด้วย

การตกอยู่ในสภาวะพลัดถิ่นทำให้กวีต้องหันกลับคืนสู่บ้านผ่านการรื้อฟื้นความทรงจำเกี่ยวกับครอบครัว และอ่านตีความความทรงจำนั้น จะเห็นว่า กระบวนการดังกล่าวทำให้กวีค้นพบแนวทางในการดำเนินชีวิต จัดการกับความรู้สึกเหงาเปล่าเปลี่ยว และกู้คืนตัวตน ตลอดจนดำรงอยู่ในวัฒนธรรมที่แตกต่างได้ด้วยการมองโลกที่เปลี่ยนแปลงไป การอ่านตีความความทรงจำยังทำให้เห็นความสำคัญของพื้นที่บ้านเกิดที่เป็นพื้นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและทำให้กวีตระหนักถึงรากเหง้าและที่มาที่ไปของตน พื้นที่นี้ยังเต็มไปด้วยเรื่องราวและชีวิตผู้คนที่หลากหลายซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันทั้งหมด

เอกสารอ้างอิง

- โฆงรัก คำไพโรจน์. (2559). *เพลงแม่น้ำ*. มหาสารคาม: กากะเขี่ยสำนักพิมพ์.
- จิรวุฒิ เสนาคำ. (2547). “แนวคิดคนพลัดถิ่นกับการศึกษาชาติพันธุ์”. ใน *ว่าด้วยการศึกษาชาติพันธุ์*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- นกขุนทอง. (9 ตุลาคม 2559). *โฆงรัก คำไพโรจน์ (เขียน) เพลง(ชีวิต)แม่น้ำ*. สืบค้นเมื่อ 16 พฤษภาคม 2561 จาก <https://www.posttoday.com/life/life/459284>
- บาทัน อิมสำราญ. (2552). “วรรณกรรมคนพลัดถิ่น”. ใน *สารในสื่อ : วิเคราะห์และอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม*. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ยุคติ มุกดาวิจิตร. (2548). *อ่าน ‘วัฒนธรรมชุมชน’: วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนววัฒนธรรมชุมชน*. กรุงเทพฯ : ฟาเดียวกัน.
- George, Rosemary Marangoly. (1999). *The Politics of Home: Postcolonials and Twentieth-Century Fiction*. California: University of California Press.